

DOĞU ANADOLU BÖLGESİ'NDE HIZLA NÜFUS KAYBEDEN TİPİK BİR İLÇE MERKEZİ: PÜLÜMÜR

Prof.Dr. Hakkı YAZICI*
Yrd.Doç.Dr. Erdal AKPINAR**
Yrd.Doç.Dr. İ.Fevzi ŞAHİN***

Özet

Çalışmamızın konusunu Pülümür kasabası oluşturmaktadır. Pülümür, Tunceli iline bağlı 1893 nüfuslu (2000) ilçe merkezi olup, son yıllarda büyük bir nüfus kaybına uğramıştır. Bu nüfus kaybının temelinde göçler yatmaktadır. Çalışmamızın amacı bu göçlerin nedenlerini belirlemek ve kasabanın yörede giderek kaybolmakta olan fonksiyonel etkinliğinin yeniden sağlanması için çözüm önerileri geliştirmektir.

Tespitlerimize göre Pülümür'ün göç vermesinin en önemli nedeni, halkın geçim sıkıntısıdır. Ayrıca terörden kaynaklanan güvenlik endişesi, son yirmi yılda yaşanan üç büyük deprem ve daha iyi bir yaşam sürme arzusu bu olayın diğer nedenleri arasında sayılabilir. Yörenin zengin doğal kaynak potansiyelinin harekete geçirilmesi, kasabadan geçen D. 885 karayoluna işlerlik kazandırılması, devlet tarafından başlatılan Köye Dönüş Projesi'nin etkin bir şekilde uygulanması ve ilçenin Erzincan'a bağlanması sorunun çözümüne yardımcı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: •Göç, •Fonksiyonel Etkinlik, •Pülümür, •Köye Dönüş Projesi •Geçim Sıkıntısı

* Kocatepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Afyon

** Atatürk Üniversitesi Erzincan Eğitim Fakültesi, Erzincan

*** Atatürk Üniversitesi, Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi, Erzurum

Abstract

The subject of our study is about the town Pülümür. Pülümür which belongs to Tunceli has got a population 1893 (2000) and it has lost most of its recently. Migrations have been causing this loss. Aim of our study is to find out the reasons of these migrations and to find proposals for solutions for regaining its functional activities.

According to our stabilization, the most important reason of the migration is the economic difficulties. Meanwhile fear terror, three big earthquakes in the last twenty years and desire for living in good conditions are among the other reasons. Putting the rich natural source potential into action, enlarging the road numbered as D 885 which passes by the town, carrying out the Returning to Village Project effectivetely which was started by the state and connecting the town to Erzincan will contribute to solve this problem.

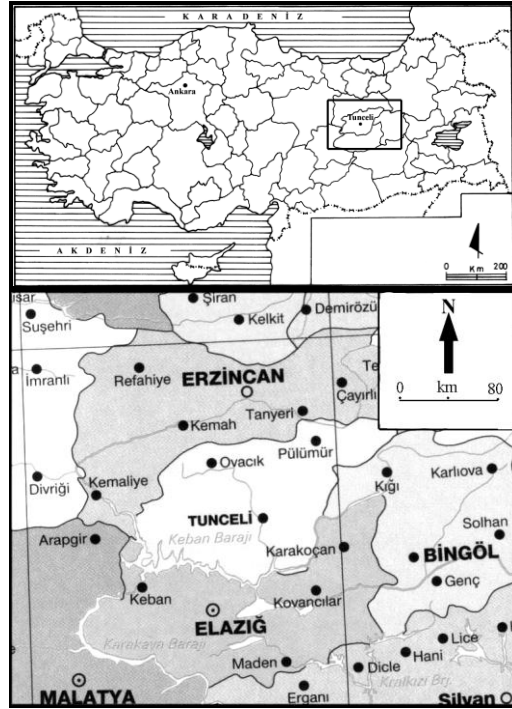
Keywords: •Migration, • functional activities, •Pülümür, • the Returning to Village Project •the economic difficulties,

DOĞU ANADOLU BÖLGESİ'NDE HIZLA NÜFUS KAYBEDEN TİPİK BİR İLÇE MERKEZİ: PÜLÜMÜR

A Town Which Has A Quick Population Loss In The Eastern
Anatolia: Pülümür

I. GİRİŞ

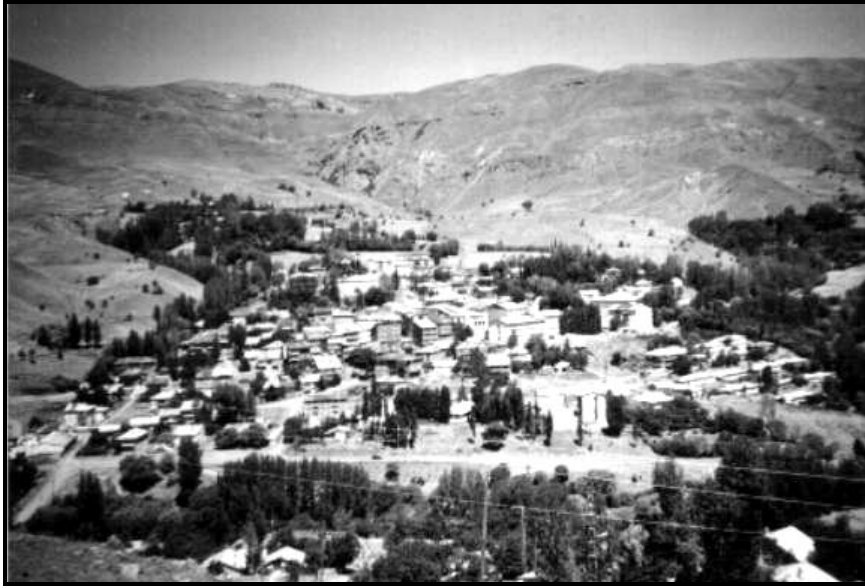
Araştırma konumuzu oluşturan Pülümür kasabası, Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat Bölümü'nde yer alır. Tunceli iline bağlı Pülümür ilçesinin merkezidir. Pülümür ilçesi; doğuda Bingöl, batıda Ovacık (Tunceli), kuzeyde Erzincan, güneyde ise Nazimiye (Tunceli) ile komşudur. Yüzölçümü 1476 km² dir (Harita 1).

Harita 1. Pülümür'ün Konum Haritası.

Pülümür kasabası ise doğuda Hacılı ve Közlüce, güneyde Turnadere ve Kabadal, batıda Ardıçlı, kuzeyde Göneli köyleri ile sınırdır. Erzincan'ı Tunceli'ye bağlayan D 885 karayolu kenarında bulunan kasaba, Tunceli ve Erzincan il merkezlerine eşit uzaklıkta, yaklaşık 65 km mesafede bulunmaktadır.

Pülümür ve çevresi genel olarak dağlık ve engebeli bir arazi yapısına sahiptir. İlçe topraklarının güneyinde Karagöl dağları, kuzeydoğusunda Bağırpaşa dağı, kuzeybatısında ise Mercan dağları yükselmektedir. Pülümür kasabası düzlüklere fazla yer vermeyen bu dağlık sahada, Pülümür deresi tarafından açılmış kuzey-güney doğrultulu dar bir vadi içerisinde kurulmuştur(Fotoğraf 1). Yerleşmenin deniz seviyesine göre yüksekliği 1650 m.yi bulur.

Fotoğraf 1. Pülümür kasabasından bir görünüş.

Kasabanın kuruluşu ve gelişimi üzerinde konum özelliklerinin etkisi büyüktür. Yörede dağlık ve engebeli arazi yapısının yerleşme ve tarım imkânlarını kısıtlamasından dolayı, vadi tabanları ve dağ etekleri en uygun yerleşim alanları olarak belirmiştir. Gerçekten de yörede ekip-biçmeye ve iskâna elverişli araziler sınırlı olup, tarım alanları (91 km²) ilçe arazisinin

sadece % 6'sını oluşturmaktadır. Ayrıca genel olarak ağır kış koşullarıyla kendini hissettiren karasal iklim özelliklerinin hüküm sürdüğü sahada, Pülümür deresi vadisi soğuk rüzgârlara karşı nispeten korunaklı yapısıyla yörenin iskâna en elverişli rölyef ünitesidir.

Pülümür'ün tarihî süreç içerisindeki gelişimi ve idarî merkez oluşunda rol oynayan önemli faktörlerden biri de hiç kuşkusuz ulaşımıdır. Doğu Karadeniz kıyılarını Erzincan ve Tunceli üzerinden güneydeki merkezlere bağlayan D 885 karayolu Pülümür kasabasından geçmektedir. Yeryüzü şekillerinin ulaşımı güçleştirdiği bölgede, bu yolun önemi büyüktür. Tunceli-Pülümür arasında Pülümür deresi vadisini takip eden karayolu, kuzeyde Mıh Geçidi üzerinden Mutu Köprüsü mevkiinde (Sansa Boğazı) E 80 karayoluna bağlanmaktadır. Bilindiği üzere E 80 karayolu, Anadolu'nun batı yarısını doğu yarısına, hatta Kafkas ülkeleri, İran ve Afganistan'a bağlamaktadır¹.

Pülümür kasabasının konumundan kaynaklanan olumsuzluklar arasında, deprem faktörünü belirtmek gerekir. Kuzey Anadolu Fay Kuşağı ile Doğu Anadolu Fay Kuşağı'nın yakınlaşma sahasında yer alan kasaba, sonuncusu 27 Ocak 2003 tarihinde olmak üzere pek çok deprem yaşamıştır. Bu depremlerin yöreden dışarıya yönelik göçler üzerinde belirgin bir payı vardır.

II. DOĞAL ÇEVRE ÖZELLİKLERİ

Pülümür ve çevresi yer şekilleri bakımından dağlık ve engebeli bir arazi yapısına sahiptir. Esasen kuzeydeki Munzur dağları ile güneydeki Murat ırmağı vadisi arasında geniş bir aşınım yüzeyi olan saha, akarsularla yarılarak arızalı bir görünüm kazanmıştır². İlçenin kuzeyinde yükselen Mercan dağları (3462 m) ve Bağırpaşa dağı (3293 m), 250 km.yi bulan uzunluğuyla ülkemizin önemli sıradağlarından biri olan ve Torit orojenik

¹ YAZICI, H., 1995, Sansa Boğazı'nın (Erzincan) Kara ve Demiryolu Ulaşımındaki Önemi, Doğu Coğrafya Derg., Sayı 1, Erzurum, s. 456.

² ERİNÇ, S., 1953, Doğu Anadolu Coğrafyası, İ.Ü. Yay. No : 572, Coğrafya Enst. Yay. No: 15, İstanbul, s. 112.

kuşağı içerisinde değerlendirilen Munzur dağlarının doğu uzantılarıdır³. Bunların temel yapısını Mesozoik yaşlı metamorfik kalkerler oluşturmaktadır. Alpin hareketlerle yükselmeye başlayan bu dağlar, Eosen ve Oligosen'de aşınmaya uğramışlar, ardından genç tektonik hareketlerle yeniden yükselmek suretiyle bugünkü seviyelerine erişmişlerdir. Kuzeyde Sansa Boğazı ile sınırlanan bu dağlık kütlede, Pülümür (1650 m) ile arasındaki nispi yükselti farkı 1850 m yi bulur. Pleistosen'de buzul istilasına uğrayan bu dağlarda sirk, tekne vadi, moren ve hörgüç kaya gibi glacial şekillere rastlamak mümkündür⁴. Yörede Pülümür deresi ve kolları tarafından açılmış dar tabanlı vadiler ve yüksek aşınım yüzeyleri dışında düzlüklere pek rastlanmamaktadır.

Yörede ağır kış koşullarıyla kendini hissettiren karasal bir iklim tipi hüküm sürmektedir. Kuşkusuz bunda engebeli ve yüksek arazi yapısının payı büyüktür. Ancak kuzeyden gelebilecek soğuk rüzgârlara ve olumsuz hava akımlarına karşı korunaklı olan Pülümür kasabasının iklimi, içinde yer aldığı bölgeye göre nispeten ılımandır. Nitekim bu ılımanlığın etkisiyle yörede elma, armut, kiraz, dut, vişne, erik ve kayısı gibi meyveler yetiştirilebilmektedir. Yıllık ortalama sıcaklık 8.2 °C, yıllık ortalama yağış miktarı ise 792 mm civarındadır. Rüzgârlarla ilgili herhangi bir ölçümün yapılmadığı kasabada, yağışlı gün sayısı 60 günü bulur.

Pülümür ve çevresinin bitki örtüsü öbekler halinde tutunabilmiş meşe ve ardıç ağırlıklı ormanlar, dağ çayırları ve İran-Turan Fitocoğrafya Bölgesi'ne mensup step elemanlarından oluşmaktadır⁵(Fotoğraf 2). İlçe arazisinin % 25 kadarı (371.6 km²) orman ve fundalıkla kaplı olup; Bağırpaşa dağı ve çevresinde meşe, ardıç, dişbudak, gürgen ve dağ kavağı gibi elemanlardan meydana gelen ağaç toplulukları görülmektedir. Yörede

³ AKKAN, E., 1964, Erzincan Ovası ve Çevresinin Jeomorfolojisi, Ankara Üniv. D.T.C.F. Yay. No: 153, Ankara, s. 7.

⁴ BİLGİN, T., 1972, Munzur Dağları Doğu Kısmının Glacial ve Periglacial Morfolojisi, İ.Ü. Yay. No: 1757, Coğrafya Enst. Yay. No: 69, İstanbul., s. 49-61.

⁵ SARAÇOĞLU, H., 1989, Doğu Anadolu Bölgesi, M.E.B. Yay. Öğretmen Kitapları Dizisi: 176, İstanbul, s. 208-209.

serin ve bol yağışlı iklim koşullarının bir sonucu olarak aşınım yüzeyleri ve yüksek platolar üzerinde gür bir otsu bitki örtüsü gelişmiştir. İlçe yüzölçümünün % 66'sını (992.1 km²) oluşturan bu çayır-mera alanları, hayvancılık ve arıcılık faaliyetleri bakımından önemli bir işleve sahiptir.

Fotoğraf 2. Arka plânda yörede öbekler halinde tutunabilmiş meşe ve ardıc ağırlıklı ormanlar, yakın plânda ise İran-Turan Fitocoğrafya Bölgesi'ne mensup step elemanları görünmektedir.

Murat ırmağı havzasında yer alan yörenin suları, Munzur çayının kollarından olan Pülümür deresi tarafından drene edilmektedir. İlk kaynaklarını Mercan dağlarının doğu kısmını oluşturan Avcı ve Bağırpaşa dağlarından alan Pülümür deresi, kuzey-güney doğrultusunda akar. Doğudan ve batıdan gelen küçük akarsularla (Kocatepe deresi ve Kırklar deresi gibi) büyüyen dere, orta çığırından itibaren Eosen filişleri içerisinde açılmış epijenik bir vadiye gömülmekte⁶ ve Tunceli şehri yakınında Munzur çayına katılmaktadır. İlçe, kaynaklar bakımından çok zengindir. Karstik nitelikli soğuk su kaynaklarından başlıcaları Beyaz su, Büyük çeşme, Sıtma pınar,

⁶ ALTINLI, İ.E., 1963, 1/500.000 Ölçekli Türkiye Jeoloji Haritası (Erzurum), M.T.A. Yay., Ankara, s. 5.

Bent çeşmesi, Bağır çeşmesi, Kırk göze ve Karagöz çeşmesidir. Bunların dışında Mercan dağları ve Bağırpaşa dağının ilçe sınırları içerisinde kalan yüksek kesimlerinde çok sayıda buzul gölü bulunmaktadır.

III. NÜFUS ve YERLEŞME ÖZELLİKLERİ

Pülümür, kendisine bağlı 49 köy yerleşmesi ile yörenin dikkat çeken ilçe merkezlerinden biridir. 2000 yılı nüfus sayımı sonuçlarına göre ilçe merkezinde 1893 kişi, ilçe genelinde ise 4063 nüfus yaşamaktadır.

a. Cumhuriyet Dönemi Öncesi Pülümür

Pülümür'ün ne zaman ve kimler tarafından kurulduğu kesin olarak bilinmemektedir. Ancak tarihî kayıtlardan edindiğimiz bilgilere göre yörenin yerleşme tarihi büyük ölçüde Erzincan yöresi ile birlikte şekillenmiştir.

Çemişkezek yakınlarındaki Pulur höyüğünden elde edilen bulgular, bölgede yerleşme tarihinin Tunç Çağı'na (M.Ö. 3000-2000) kadar uzandığını göstermektedir. Hitit hakimiyetine kadar (M.Ö. 1380) geçen dönemde bölgede Hurriler ve Hayaşalılar görülür⁷. Pülümür ve çevresine Hititlilerden sonra Doğu Anadolu'da güçlü bir medeniyet kuran Urartular hakim olmuştur⁸. Daha sonra yöre sırasıyla Med, Pers, Helen, Roma ve Bizans hakimiyetine girer. Pülümür ve çevresinin, Malazgirt Zaferi'nin ardından Türk akınlarına sahne olduğu anlaşılmaktadır. Yöre, Osmanlı hakimiyetinin olduğu döneme kadar geçen dört yüzyılı aşkın sürede Mengücekliler, Saltuklular, Selçuklular, İlhanlılar, Eretna Beyliği, Karakoyunlular, Akkoyunlular ve Safeviler gibi Türk beylik ve devletlerinin hakimiyetinde kalmıştır. Yörede Akkoyunlu medeniyetinin etkileri oldukça belirgindir⁹. Nitekim Pülümür ve köylerinde yaygın olarak rastlanan eski mezarlara ait taş işlemleri ve koyun heykelleri bu dönemin izlerini taşımaktadır.

⁷ ŞAHİN, T.E., 1985, Erzincan Tarihi, Erdav Yay. No: 1, Erzincan, s. 25.

⁸ TARHAN, M.T., 1978, M.Ö. M.Ö. XIII. Yüzyılda Urartu ve Nairi Konfederasyonları (İstanbul Üniv. Edebiyat .Fak. Basılmamış Doçentlik Tezi), İstanbul, s.61.

⁹ SEVGEN, N., Anadolu'da Koyun ve At Motifli Mezar Taşları, İstanbul Üniv. Edebiyat Fakültesi Tarih Derg., Sayı: I, İstanbul, s. 233-236.

Yöre, Çaldıran Zaferi ve Kemah'ın fethinin (1515) ardından Osmanlı Devleti topraklarına katılmıştır. Ancak Pülümür ve çevresinde Tanzimat Dönemi'ne kadar geçen sürede merkezî idare tam olarak tesis edilememiş, genellikle padişaha bağlı aşiret beyleri yönetime hakim olmuşlardır. 1847 yılında kaza statüsü verilen Pülümür (Kuzucan)¹⁰, Osmanlı idarî sisteminde yeni oluşturulan vilayet sistemi çerçevesinde Erzurum vilayetinin Erzincan sancağına bağlı bir kaza merkezi konumuna getirilmiştir. Nitekim 1872 Erzurum Vilayeti Salnâmesi'ne göre Pülümür (Kuzucan), Erzincan sancağına bağlı 113 köyü olan bir kaza merkezidir. Aynı sâlnamede kaza genelinde toplam 6064 kişinin yaşadığı belirtilmektedir¹¹. Pülümür'ün 1880-1886 yılları arasında, yeni kurulan Hozat merkezli Dersim sancağına tabi olduğu görülmektedir¹². Ancak bu durum kısa sürmüş, kaza yeniden Erzincan'a bağlanmıştır. 1936 yılına kadar Erzincan'a bağlı kalan Pülümür, bu tarihten itibaren Tunceli iline dahil edilmiştir.

b. Cumhuriyet Dönemi'nde Pülümür

Pülümür ve çevresindeki yerleşmeler, 20.Yüzyıl'ın başlarında yaşanan savaşlardan, işgalden ve Ermeni çetelerinin zulmünden olumsuz yönde etkilenmiştir. Yöre 1916-1917 yılları arasında Rus işgaline maruz kalmış olup, işgalin son bulduğu 17 aralık günü Pülümür'de kurtuluş bayramı olarak kutlanmaktadır. Millî mücadeleye tam destek veren ilçenin¹³ 1914 yılında 12266 olan nüfusu¹⁴ bu olumsuzlukların neden olduğu göçler (muhacirlik) ve ölümlere bağlı olarak azalmış ve 1927 yılında 10573 kişiye kadar düşmüştür. Savaşlar genel olarak nüfusun cinsiyet yapısını kadınlar

¹⁰ Yurt Ansiklopedisi, Tunceli Maddesi, s. 7302.

¹¹ ŞAHİN, T.E., 1985, a.g.e., s. 228.

¹² ŞEMSEDDİN, S., 1996, Kâmûsu'l Âlâm (Tıpkı Basım), Kaşgar Neşriyat, C. III, Ankara, s. 2131-2132.

¹³ ÇAY, A. M, KALAFAT, Y., 1990, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Kuva-i Millîye Hareketleri, Ankara, s. 98.

¹⁴ BULUT, H., 1997, Millî Mücadelede Erzincan, Erzincan Belediyesi Yay. No: 10, Erzincan, s. 56.

lehine bozmaktadır¹⁵. 1927 sayımında Pülümür ilçesinde belirginleşen kadın nüfus fazlalığı (kadın nüfus: 5629, erkek nüfus: 4944) bu durumu kanıtlar niteliktedir. Aradan geçen sekiz yılda ilçe nüfusunun yeniden toparlandığı ve 1935 sayımında 14606 kişiye ulaştığı görülmektedir.

Tablo 1. Cumhuriyet Dönemi'nde Nüfusun Gelişimi (1935-2000).

Sayım Yılı	İlçe Merkezi	Köyler	İlçe Toplamı
1935	1004	13602	14606
1940	1912	10184	12096
1945	1565	10863	12429
1950	1548	14750	16298
1955	1775	16393	18168
1960	2277	18318	20595
1965	2320	18682	21002
1970	2752	17870	20622
1975	3442	16521	19963
1980	3388	13075	16463
1985	3737	10601	14338
1990	3056	5648	8704
2000	1893	2170	4063

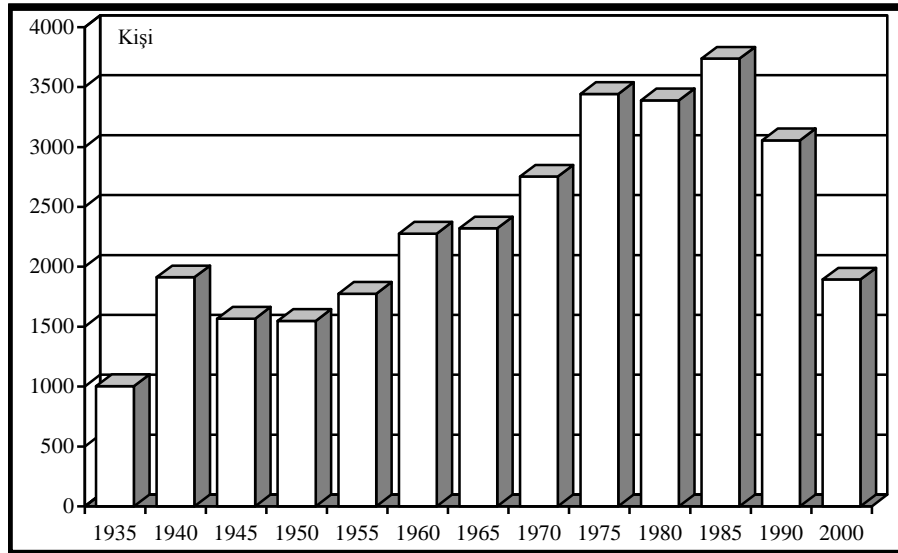
Kaynak: D.İ.E. Nüfus İstatistiklerinden Derlenmiştir.

Gerek ilçenin, gerekse ilçe merkezi olan Pülümür kasabasının nüfusu, Cumhuriyet döneminde genel olarak düzensiz bir gelişme göstermiştir (Tablo 1, Şekil 1 ve 2)). Bunda yörede yaşanan depremler, sosyal olaylar ve ekonomik güçlüklerin yol açtığı dışarıya yönelik göçlerin payı büyüktür.

1935 sayım sonuçlarına göre Pülümür kasabasında 1004, köylerde 13602, ilçe genelinde ise 14606 kişi yaşamaktaydı. Bir sonraki sayımda kasabanın nüfusu % 90 artarak 1912 kişiye çıkarken, ilçenin toplam nüfusu % 17 azalmak suretiyle 12096 kişiye düşmüştür. Bu gerilemede 1937 Dersim İsyanı'nın ve 1939 Erzincan Depremi'nin rolü büyüktür. Batıda Erbaa'dan başlayıp, doğuda Karlıova'ya kadar uzanan ve Pülümür'ü de içine

¹⁵ TÜMERTEKİN, E., ÖZGÜÇ, N.,1997, Beşerî Coğrafya (İnsan-Kültür-Mekân), Çantay Kitabevi, İstanbul, s. 264.

alan geniş bir coğrafyada etkili olan 7.9 şiddetindeki Erzincan depreminde toplam 32968 kişi ölmüş, 116720 konut çeşitli derecelerde hasar görmüştür¹⁶. Bu depremden önemli ölçüde etkilenen Pülümür’de de, özellikle kırsal yerleşmeler büyük zarar görmüştür. Deprem ve isyan olayları sonrasında yöre halkının bir bölümü ilçe merkezine ve başka illere göç etmiştir.

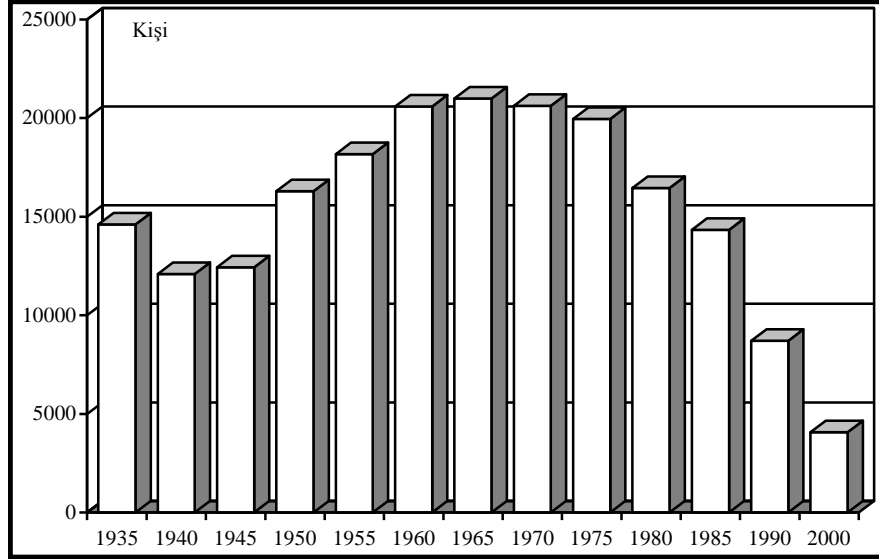

Şekil 1. Pülümür İlçe Merkezinde Nüfusun Gelişimi (1935-2000).

Araştırma sahasında nüfusun 1940 sayım dönemi sonrası gelişiminde ilçe merkezi ile kırsal kesim arasında belirgin farklılaşmalar görülmektedir. Bir önceki dönemin olumsuz etkilerinin ortadan kalkmasıyla birlikte kasabaya yerleşenlerin bir bölümü köylerine geri dönmüşlerdir. Dolayısıyla Türkiye genelinde nüfus artış hızının en düşük düzeyde gerçekleştiği 1940-1945 devresinde¹⁷ ilçe merkezinin nüfusu % 18 azalırken, ilçenin toplam nüfusu % 2.8’lik artışla 12429 kişiye ulaşmıştır.

¹⁶ SÜR, Ö., 1993, Türkiye’nin Deprem Bölgeleri, Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Sayı: 2, Ankara, s. 59.

¹⁷ DOĞANAY, H., 1997, Türkiye Beşerî Coğrafyası, Millî Eğitim Bakanlığı Yay. No: 2982, Ankara, s. 157.

Şekil 2. Pülümür İlçesinde Nüfusun Gelişimi (1935-2000).

Pülümür kasabasının nüfusu 1945-1950 devresinde fazla bir değişikliğe uğramamıştır. Ancak 1950 ile 1985 sayım dönemleri arasındaki 35 yıllık devrede sürekli artarak 3737 kişiye erişmiştir. Bu değer, Cumhuriyet tarihinde Pülümür kasabasının ulaştığı en yüksek nüfus miktarıdır. Kasabanın nüfusu 1985 yılından sonra hızla azalarak, 2000 yılında 1893 kişiye düşmüştür.

Pülümür ilçesinden yaklaşık 40 yıldır yurtiçine ve yurtdışına yönelik yoğun bir göç dalgası yaşanmaktadır. Bu durum köy yerleşmelerinde çok daha belirgin olup, 1965-2000 devresinde toplam köy nüfusu % 760 azalmıştır. Kır nüfusundaki azalmanın en belirgin olduğu dönem ise 1985 yılı sonrasıdır. İlçenin 1960'lı yıllarda altmış altı olan köy sayısı¹⁸ kırk dokuza düşmüş olup; bunların ise on dokuzu tamamen boştur. 2000 yılı itibarıyla ilçeye bağlı köylerde toplam 2170 kişi yaşamaktadır.

Pülümür Nüfus Müdürlüğü'nün verilerine göre ilçeye kayıtlı nüfus miktarı 80 bin kişi civarındadır. Bu değer, yöreden göç eden nüfusun büyüklüğünü göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Göçler sonucu ilçede

¹⁸ Tunceli 1967 İl Yıllığı, s. 24-25.

hane büyüklüğü Türkiye ortalamasının altına düşmüştür. Pülümür Sağlık Grup Başkanlığı tarafından hazırlanan 2002 yılı ETF kayıtlarına göre ortalama hane büyüklüğü ilçe merkezinde 3.6 kişi, kırsal kesimde ise 3.7 kişidir. Göç hareketine daha çok genç ve orta yaşlıların katılması nedeniyle ilçede üretken nüfus miktarı giderek azalmaktadır.

Türkiye’de genel olarak geri kalmış bölgeleri ve kır yerleşmeleri göç vermekte, gelişmiş bölgeler ve kentler ise göç almaktadır. Buna bağlı olarak kentlerin ve gelişmiş bölgelerin nüfusu hızla artarken, geri kalmış yöreler ve kır yerleşmeleri giderek tenhalaşmaktadır. Bununla birlikte araştırma sahasında yaşanan göçlerin ülkemizdeki genel göç olgusundan bazı farklı özellikleri vardır. Bunların başında göç hareketinin yoğunluğu gelir. Gerçekten de geniş bir yönetim alanına sahip olan Pülümür ilçe merkezi nüfusu göç hareketine etkin bir şekilde katılmıştır. Nitekim son on beş yıllık devrede (1985-2000) ilçenin nüfusu % 253, ilçe merkezinin nüfusu ise % 97 azalmıştır.

Araştırma sahasından yaşanan göçlerin çeşitli nedenleri vardır. Geçim sıkıntısı, depremler, terör olayları ve daha iyi bir yaşam sürme isteği bunların başında gelir. Kuşkusuz bunlara yörenin engebeli arazi yapısı ve ağır kış koşullarından kaynaklanan olumsuz doğal çevre faktörlerini de eklemek gerekir. Esasen durumdan duyulan hoşnutsuzluk ya da işsizlik, gelişmiş bölgelerin refah düzeyinin çekiciliği ve ailelerin çocuklarına daha iyi bir yaşam ortamı hazırlama isteği Türkiye’de kırsal kesimden kentlere yönelik göç hareketinin temel nedenlerini oluşturmaktadır¹⁹. Yöre halkının göç ettiği illerin başlıcaları İstanbul, Bursa, Kocaeli, İzmir ve Erzincan’dır. Yurtdışına yönelik göçlerde ise ilk sırayı Almanya alır.

Pülümür’den son 40 yılda yaşanan göçleri iki dönem halinde incelemek mümkündür. 1960’lı yıllarda başlayan ve 1980’li yılların sonuna kadar devam eden göçlerin temel nedeni ekonomiktir. Tarıma elverişli arazilerin çok sınırlı olduğu yörede mevcut kaynakların artan nüfusu

¹⁹ AKGÜR, Z. G., 1997, Türkiye’de Kırsal Kesimden Kente Göç ve Bölgeler Arası Dengesizlik (1970-1993), T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Kültür Eserleri Dizisi: 201, Ankara, s. 62.

beslemede yetersiz kalması göçlere zemin hazırlamıştır. Yöre halkının diğer illerimizle olan yakın hemşerilik ilişkileri de bu göçleri teşvik etmiştir. 26 Temmuz 1967 tarihinde meydana gelen ve doksan yedi kişinin ölümüne, 1232 binanın yıkılmasına neden olan 6.2 şiddetindeki depremin etkilerinin hafifletilmesi amacıyla yurtdışına işçi alımında yöre insanına öncelik tanınması, göçü hızlandıran bir diğer faktördür. Bu dönemde göçlerin daha çok köy yerleşmelerinden kaynaklandığı, ilçe merkezi halkının göçe fazla rağbet etmediği anlaşılmaktadır.

Yöreden 1980'li yılların sonlarında başlayan ve günümüzde devam eden göçlerin nedenleri arasında ekonomik faktörlere ek olarak, güvenlik endişesi ve deprem korkusu ön plâna çıkmaktadır. Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde 1984 yılında başlayan terör olaylarının etkileri, Pülümür ve çevresinde yoğun bir şekilde hissedilmiştir. Asayiş ve güvenlik sorununun ön plâna çıktığı bu dönemde ilçeye bağlı 49 köy yerleşmesinden 18'i (Ağaşenlik, Akdik, Altunhüseyin, Ardıçlı, Çağlayan, Çakırkaya, Dağbek, Dereboyu, Efeçalı, Gökçekonak, Karagöz, Kaymaztepe, Kayırlar, Kırklar, Kızılmescit, Nohutlu, Sarıgül ve Şampaşakaraderbent) tamamen boşalmıştır. Aralarında ilçe merkezinin de bulunduğu bütün yerleşmeler nüfus kabına uğramış, 1985 yılında 14338 kişi olan ilçe nüfusu % 253 azalmak suretiyle 2000 yılında 4063 kişiye düşmüştür.

Yörede son yıllarda yaşanan depremlerin göçlere olan etkisi belirgindir. Kuzey Anadolu Fayı (K.A.F.) ile Doğu Anadolu Fayı (D.A.F.) arasında yer alan Pülümür, tarih boyunca bu ana kuşaklar ve bunların tâli kolları (Ovacık, Heltepe ve Dağyolu fayları gibi) üzerinde yaşanan depremlerden çeşitli derecelerde etkilenmiştir²⁰. Nitekim Erzincan'da son bin yıllık dönemde meydana gelen yirmiyeye yakın yıkıcı depremin hemen hepsi Pülümür ilçesinde etkili olmuştur²¹. İlçe, yakın geçmişte ise dört büyük depremle (27 Aralık 1939 Erzincan Depremi ile 26 Temmuz 1967, 15 Mart

²⁰ <http://www.mta.gov.tr/deprem/pulumur/asp>

²¹ ALTINBİLEK, M. S., 1997, Plânlama Sorunları Açısından Erzincan'ın Şehir Coğrafyası (Basılmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniv. Sos. Bil. Enst. Coğrafya A.B.D., Erzurum, s. 26-30.

1992, 10 Nisan 1995 ve 27 Ocak 2003 Pülümür depremleri) sarsılmıştır. Daha çok ilçenin Erzincan sınırındaki köyleri ile Pülümür kasabasını etkileyen son depremlerin göç hareketini hızlandırdığı anlaşılmaktadır.

c. Yerleşme ve fonksiyonel özellikleri bakımından Pülümür kasabası

Yörede göç veren yerleşmeler içerisinde en dikkat çeken, Pülümür ilçe merkezidir. Deniz seviyesine göre 1650 m yükseklikteki yerleşme, Pülümür deresi vadisi tabanının nispeten genişlediği ve küçük bir dağ ovası görünümünü kazandığı kesimde kurulmuştur. Vadi tabanından yamaçlara doğru genişleyen yerleşim alanının zemininde volkanik ve proklastik kayalar yaygın olup, bu durum depremlerin hasar riskini artırmaktadır.

Fotoğraf 3. 27 Ocak 2003 tarihinde meydana gelen depremin ardından Kıraç mevkiinde inşa edilen afet konutlarından bir görünüm.

Çok katlı binaları, merkezî iş sahası, bazı kentsel fonksiyonları ve halkın yaşam biçimiyle kente yakın bir görünüm sergileyen Pülümür'ü, kasaba yerleşmesi olarak nitelendirmek mümkündür. Yerleşme, merkezî iş

sahasının yer aldığı Merkez Mahallesi ile birlikte toplam üç mahalleden (Merkez, Pişi ve Hiver mahalleleri) oluşmaktadır. Toplu dokunun hakim olduğu yerleşmede, 1992 ve 2003 depremlerinin ardından Meydanlar Mahallesi'nde ve Kıraç mevkiinde inşa edilen afet konutları iskân alanının genişlemesine neden olmuştur (Fotoğraf 3). Belediye mücavir alanı dahilinde 56'sı resmî olmak üzere toplam 979 konutun bulunduğu kasabada, ticarî işyerlerinin büyük bir bölümünün merkezî iş sahası konumundaki Erzincan Caddesi'nde toplandığı gözlenmektedir (Fotoğraf 4). Bunlar, büyük ölçüde yöre halkının yaşamsal ihtiyaçlarını karşılamaya dönük küçük işletmelerdir.

Fotoğraf 4. Ticarî işyerlerinin büyük bir bölümünün toplandığı merkezî iş sahası konumundaki Erzincan Caddesi'nden bir görünüm.

Geniş bir yönetim alanına (1476 km²) sahip Pülümür'de, temel idarî hizmet birimlerinin hemen tamamı bulunmaktadır. İlçenin yönetim tarihinde önemli yeri olan beş bucak teşkilatı (Merkez, Balpayam, Dağyolu, Kırmızıköprü ve Üçdam) ise Türkiye genelinde yapılan idarî düzenlemelerin bir sonucu olarak fonksiyonlarını yitirmişlerdir. Pülümür kasabası aynı zamanda ilçenin tek belediye örgütlü yerleşmesi olup, belediye teşkilatının

kuruluş tarihi 1910 yılına kadar gitmektedir. Kasaba nüfusunun eğitim ve okur-yazarlık oranları, Türkiye ortalamasına yakındır (Tablo 2). Bu alanda yıllardır hizmet veren kurumların başında, 27 Ocak 2003 depreminde ağır hasar gören Pülümür Yatılı İlköğretim Bölge Okulu gelir. Yerleşim merkezinin yaklaşık beş km güneyinde yer alan okul; kız ve erkek öğrenci pansiyonları, öğretmen lojmanları ve sosyal tesisleriyle yörenin en önemli eğitim kurumudur (Fotoğraf 5). İlçe merkezindeki tek sağlık kurumu ise üç doktor ve on üç personeliyle yöre halkına temel sağlık hizmeti sunan Pülümür Sağlık Ocağı'dır (Fotoğraf 6).

Tablo 2. Pülümür İlçe Merkezi Nüfusunun Eğitim Durumu

Eğitim Dur.	İlköğret.	Ortaöğret.	Yük.öğret.	Toplam	Okur-yazar	Okur-yazar olm.	Toplam
Erkek	456	256	54	766	930	59	989
Kadın	243	117	29	389	511	236	747
Toplam	699	373	83	1155	1441	295	1736
%	61	32	7	100	83	17	100

Kaynak: D.İ.E. 2000, Nüfus İstatistikleri

Fotoğraf 5. Pülümür ve yakın çevresinin en önemli eğitim kurumu olan ve 27 Ocak 2003 depreminde ağır hasar gören Pülümür Yatılı İlköğretim Bölge Okulu.

Kasabada vadi tabanındaki küçük çaplı tarım işletmeleri dışında ekip-biçme faaliyetleri çok sınırlı olup; geçim kaynakları arasında süt inekçiliği, besicilik ve arıcılık ön plâna çıkmaktadır. Tarımsal Kalkındırma Kooperatifi'ne kayıtlı altmış altı bal üreticisi vardır. Her yıl 7 Eylül'de düzenlenen Pülümür Geleneksel Bal Festivali'ne ev sahipliği yapan kasaba, ülkemizin önemli arıcılık merkezlerinden biridir. İlçe genelinde kovan sayısı 9500 adet olup; yılda ortalama 140 ton bal, 4.8 ton da balmumu üretilmektedir.

Pülümür, yaklaşık 150 yıllık bir ilçe merkezi olmasına karşın fazla nüfuslanamadığı gibi 1985 yılından beri de hızla nüfus kaybetmektedir. Nitekim 2000 yılı nüfusu (1893 kişi) 1960 yılı nüfusunun (2277 kişi) bile altına düşmüştür. Halbuki ülkemizde ilçe merkezlerinin nüfusları genel olarak artmakta yada en azından azalmamaktadır²². Göçlerden kaynaklanan bu sorunun ortaya çıkmasında büyük ölçüde yukarıda açıklamaya çalıştığımız faktörler etkili olmaktadır. Ancak kasabanın nüfus kaybetmesine neden olduğunu düşündüğümüz bazı özel koşulların bulunduğunu da belirtmemiz gerekir.

Ülkemizde il ve ilçelerin idarî yapılanmalarında pek çok hatalar yapılmıştır²³. Bunlardan biri de yerleşme tarihi büyük ölçüde Erzincan yöresiyle birlikte şekillenen Pülümür'ün (Kuzucan), 1936 yılında yapılan idarî bir değişiklikle Erzincan'dan alınarak Tunceli'ye bağlanmasıdır. Halbuki yöre; sosyal, kültürel ve ekonomik bakımdan Tunceli'den ziyade Erzincan ile benzerlik göstermektedir. Bölgedeki yer isimleri (Tercan, Mercan, Kuzucan, Erzincan gibi) bunun en açık kanıtıdır. Ayrıca yöre halkının göç ederek yerleştiği başlıca iller arasında Erzincan'ın bulunduğunu da belirtmek gerekir. Günümüzde ilçe halkının Tunceli ile ilişkisi zorunlu haller dışında yok denecek kadar azdır. Hatta hasta sevkleri bile öncelikli

²² YAZICI, H., AKPINAR, E., 2001, Kelkit'in (Gümüşhane) Fonksiyonel Özellikleri, Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı: 132, İstanbul, s. 5-7.

²³ YÜRÜDÜR, E., BAŞIBÜYÜK, B., 2002, Orta Kelkit Yöresinde İdarî Yapılanmadan Kaynaklanan Sorunlar ve Çözüm Önerileri, Gazi Üniv. Gazi Eğitim Fakültesi Derg., Cilt: 22, Sayı: 1, Ankara, s. 84.

olarak Erzincan'a yapılmaktadır. Kasabadan günde ortalama Erzincan'a beş-altı minibüs seferi düzenlenirken, Tunceli'ye sadece bir minibüs seferi düzenlenmektedir. Dolayısıyla yakın tarihte yapılan bu idarî değişikliğin pek tutarlı olmadığını söylemek mümkündür. Kanaatimize göre bu durum, yörenin kalkınmasını ve nüfuslanmasını güçleştirmektedir.

Fotoğraf 6. Yörenin tek sağlık kurumu olan Pülümür Sağlık Ocağı'ndan bir görünüm.

Pülümür kasabasının son yıllarda nüfus kaybetmesine neden olan bir diğer faktör ise yerleşmenin ulaşım fonksiyonu ile ilgilidir. Tunceli, Elazığ ve Diyarbakır gibi güneydeki önemli merkezleri transit E 80 karayoluna bağlayan D 885 karayolu Pülümür'den geçmektedir. Kuzey-güney istikametinde Pülümür deresi vadisini takip eden bu önemli yol, esasen kasabaya yol boyu yerleşmesi niteliği kazandırmıştır. Yerleşme bu özelliğini yakın zamana kadar sürdürmüş, başta yolcu otobüsleri ve yük kamyonları olmak üzere yoldan geçen araçların önemli bir konaklama merkezi olmuştur. Ancak kasaba, bölgede terör olaylarının yaygınlaştığı 1990'lı yılların başlarından itibaren D 885 karayolundaki araç trafiğinin sınırlanmasıyla

birlikte bu önemli fonksiyonunu büyük ölçüde kaybetmiştir. Böylece Pülümür, önemli bir gelir kaynağından yoksun kalmıştır.

İlçe merkezleri başta kendi yönetim alanları olmak üzere yakın çevrelerine çeşitli hizmetler sunan yerleşmelerdir. Bu hizmetlerin varlığı ve gelişimi, bunlardan yararlanacak nüfusun miktarı ve ekonomik gücü ile yakından ilişkilidir. Pülümür ilçe merkezi, kendisine bağlı kır yerleşmelerinin büyük ölçüde boşalmış olmalarından dolayı fonksiyonel bakımdan gelişmemektedir. Ayrıca son yıllarda kasaba halkına iş olanağı sunan bazı küçük işletmeler (Hiver Tuzlası gibi) çeşitli nedenlerle kapanmıştır. Kuşkusuz bütün bunlar, istihdam olanaklarını sınırlandırdığından (Tablo 3) dolayı kasabanın nüfus tutması güçleşmektedir.

Tablo 3. Pülümür İlçe Merkezi Nüfusunun İstihdam Durumu

İstihdam Durumu	İstihdam Edilen Nüfus	İstihdam Dışı Nüfus	İşsiz Nüfus	Toplam
Erkek	539	269	92	900
Kadın	55	558	61	674
Toplam	594	827	153	1574
%	38	53	9	100

Kaynak: D.İ.E. 2000, Nüfus İstatistikleri.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Yerleşme tarihi Tunç Çağı'na kadar uzanan Pülümür, son kırk yılda yaşanan göçler nedeniyle giderek tenhalaşmakta, yöredeki pek çok yerleşme ortadan kalkmaktadır. Bu göçlerin bir sonucu olarak 1993 yılında ilçeye bağlı 66 köyden 17'sinin köy tüzel kişiliğine son verilmiş, geri kalan 49 köyden 19'u ise aradan geçen zaman içerisinde tamamen boşalmıştır. Kuşkusuz olay sadece kır yerleşmeleriyle sınırlı kalmayıp, yörenin en önemli yerleşmesi olan Pülümür kasabasını da ilgilendirmektedir. Nitekim kasabanın nüfusu 1985-2000 yılları arasındaki on beş yıllık devrede % 97 azalarak 3737 kişiden 1893 kişiye düşmüştür.

Pülümür kasabasının nüfusunun giderek azalmasının temel nedeni göçlerdir. Kasaba, 1980'li yılların sonlarından beri yoğun bir şekilde göç vermektedir. İşsizlik, terör, deprem ve daha iyi bir yaşam sürme isteği bu göçlerin en önemli nedenleridir. Ayrıca kasabanın ilçe merkezi oluşundan

kaynaklanan fonksiyonel etkinliği, kendisine bağlı köy yerleşmelerinin aşırı derecede nüfus kaybından dolayı büyük ölçüde azalmıştır. Ayrıca buna, ulaşım fonksiyonu alanındaki etkinlik kaybını da eklemek gerekir. Pülümür, bu olumsuzlukların doğal bir sonucu olarak mevcut nüfusunu koruyamadığı gibi, giderek artan bir şekilde nüfus kaybetmektedir.

Bölgedeki en eski Türk yerleşmelerinden biri olan Pülümür'ün nüfus kaybının önlenmesi, her şeyden önce yerleşmenin fonksiyonel etkinliğinin artmasına bağlıdır. Bunun yolu, büyük ölçüde boşalmış olan köy yerleşmelerinin yeniden nüfuslanmasından geçmektedir. Bu amaç doğrultusunda devlet tarafından *Köye Dönüş Projesi* adı altında bir faaliyet başlatılmıştır. Ancak tespitlerimize göre proje yörede yeterli ilgiyi görmemiştir. Bunun temelinde projenin yöresel koşullara uyarlanma güçlüğü ve tanıtım eksikliği yatmaktadır. Bu sorunların çözülmesi durumunda ekonomik yönden büyük bir hayvancılık ve arıcılık potansiyeline sahip olan köy, mezra ve yayla yerleşmelerinin yeniden canlanabileceği kanaatindeyiz.

Pülümür ve çevresi geniş çayır-mera alanları, ormanları, zengin florası, suları ve doğal güzellikleriyle önemli ekonomik imkânlar sunmaktadır. Yörede yakın zamana kadar geleneksel bir şekilde faydalanılan bu kaynakların, bilimsel ölçütler ışığında yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir. Bunun için hayvancılığa ve arıcılığa özel önem verilmelidir. Esasen Pülümür; sahip olduğu buzul gölleri, soğuk kaynak suları, dağ sporlarına uygun doğal yapısı ve yaylaları sayesinde önemli bir alternatif turizm merkezi olabilir. Bunun için, kamu kurumları yanında özellikle sivil toplum kuruluşlarına büyük görevler düşmektedir.

Pülümür'den yaşanan göçler üzerinde yörede son kırk yılda gerçekleşen dört büyük depremin (26 Temmuz 1967, 15 Mart 1992, 20 Nisan 1995 ve 27 Ocak 2003 depremleri) belirgin bir payı vardır. Kasaba ve çevresinde can ve mal kayıplarına neden olan bu depremler, halk arasında büyük bir tedirginlik yaratmıştır. Özellikle 27 Ocak 2003 tarihinde meydana gelen 6.5 şiddetindeki son depremde, başta bin öğrenci kapasiteli Yatılı İlköğretim Bölge Okulu olmak üzere kamu binalarının ve 15 Mart 1992 Depremi'nin ardından Meydanlar Mahallesi'nde inşa edilen afet konutlarının

ağır hasar görmesi bu tedirginliği daha da artırmıştır. Kasaba halkının kaybolan güveninin tesisi için; yerleşmenin zemin etüdünün yapılması ve edinilecek bulgular ışığında yeni bir imar plânı hazırlanması, Kıraçlar mevkiinde inşasına başlanan afet konutlarının vaktinde bitirilerek hak sahiplerine teslim edilmesi ve başta okul binaları olmak üzere mevcut konutların deprem yönetmeliği çerçevesinde gözden geçirilmesi gerekmektedir.

D.885 karayolu kenarında bulunan Pülümür, yakın zamana kadar ulaşım fonksiyonu güçlü bir yerleşme iken, son yıllarda bölgede yaşanan güvenlik endişesi nedeniyle bu özelliğini kaybetmiştir. Tespitlerimize göre terör sorununun sona ermesiyle birlikte önümüzdeki yıllarda bu ana aks üzerindeki araç trafiği artacaktır. Ancak kasabanın ulaşım fonksiyonu bakımından eski güçlü konumuna yeniden kavuşabilmesi için, mevcut yolun Pülümür'ü E 80 karayoluna bağlayan kesiminde yıllardır devam eden yapım çalışmaları bir an önce tamamlanmalıdır. Buna bağlı olarak Pülümür'ün Erzincan ve Erzurum gibi büyük merkezlerle olan ulaşımı daha da kolaylaşacaktır.

Tespitlerimize göre Pülümür ilçesinin 1936 yılında Erzincan'dan alınarak Tunceli'ye bağlanması, yörenin geri kalmasında ve nüfus kaybetmesinde etkili olan faktörlerden bir diğeridir. Esasen Pülümür, doğal ve beşerî çevre faktörleri bakımından Tunceli'den ziyade Erzincan yöresiyle bütünlük göstermekte olup, Erzincan kentinin ikinci derece etki alanı içerisinde yer almaktadır. Dolayısıyla idarî bağılıktan kaynaklanan zorunluluklar dışında Tunceli ile fazla bir ilişkisi olmayan ilçenin yeniden Erzincan'a bağlanması gerektiği kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

- AKGÜR, Z. G., 1997, Türkiye'de Kırsal Kesimden Kente Göç ve Bölgeler Arası Dengesizlik (1970-1993), T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Kültür Eserleri Dizisi: 201, Ankara.
- AKKAN, E., 1964, Erzincan Ovası ve Çevresinin Jeomorfolojisi, Ankara Üniv. D.T.C.F. Yay. No: 53, Ankara.

- ALTINBİLEK, M. S., 1997, Plânlama Sorunları Açısından Erzincan'ın Şehir Coğrafyası (Basılmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniv. Sos. Bil. Enst. Coğrafya A.B.D., Erzurum.
- ALTINLI, İ.E., 1963, 1/500.000 Ölçekli Türkiye Jeoloji Haritası (Erzurum), M.T.A. Yay., Ankara.
- BİLGİN, T., 1972, Munzur Dağları Doğu Kısmının Glasial ve Periglacial Morfolojisi, İ.Ü. Yay. No:1757, Coğrafya Enst. Yay. No: 69, İstanbul.
- BULUT, H., 1997, Millî Mücadelede Erzincan, Erzincan Belediyesi Yay. No: 10, Erzincan.
- ÇAY, A. M, KALAFAT, Y., 1990, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Kuva-i Millîye Hareketleri, Ankara.
- DOĞANAY, H., 1997, Türkiye Beşerî Coğrafyası, Millî Eğitim Bakanlığı Yay. No: 2982, Ankara.
- ERİNÇ, S., 1953, Doğu Anadolu Coğrafyası, İ.Ü. Yay. No : 572, Coğrafya Enst. Yay. No: 15, İstanbul.
- <http://www.mta.gov.tr/deprem/pulumur/asp>
- SARAÇOĞLU, H., 1989, Doğu Anadolu Bölgesi, M.E.B. Yay. Öğretmen Kitapları Dizisi: 176, İstanbul.
- SEVGİN, N., Anadolu'da Koyun ve At Motifli Mezar Taşları, İstanbul Üniv. Edebiyat Fakültesi Tarih Derg., Sayı: I, İstanbul.
- SÜR, Ö., 1993, Türkiye'nin Deprem Bölgeleri, Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Sayı: 2, Ankara.
- ŞAHİN, T.E., 1985, Erzincan Tarihi, Erdav Yay. No: 1, Erzincan.
- ŞEMSEDDİN, S., 1996, Kâmûsu'l Âlâm (Tıpkı Basım), Kaşgar Neşriyat, C. III, Ankara.
- TARHAN, M.T., 1978, M.Ö. M.Ö. XIII. Yüzyılda Urartu ve Nairi Konfederasyonları (İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Basılmamış Doçentlik Tezi), İstanbul.
- TUNCELİ 1967 İL YILLIĞI.
- TÜMERTEKİN, E., ÖZGÜÇ, N.,1997, Beşerî Coğrafya (İnsan-Kültür-Mekân), Çantay Kitabevi, İstanbul.

Doğu Anadolu Bölgesi'nde Hızla Nüfus Kaybeden Tipik Bir İlçe Merkezi: Pülümür

YAZICI, H., 1995, Sansa Boğazı'nın (Erzincan) Kara ve Demiryolu Ulaşımındaki Önemi, Doğu Coğrafya Derg., Sayı 1, Erzurum.

YAZICI, H., AKPINAR, E., 2001, Kelkit'in (Gümüşhane) Fonksiyonel Özellikleri, Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı: 132, İstanbul.

YURT ANSİKLOPEDİSİ, Tunceli Maddesi.

YÜRÜDÜR, E., BAŞIBÜYÜK, B., 2002, Orta Kelkit Yöresinde İdarî Yapılanmadan Kaynaklanan Sorunlar ve Çözüm Önerileri, Gazi Üniv. Gazi Eğitim Fakültesi Derg., Cilt: 22, Sayı: 1, Ankara.